

Wojenny przekładaniec

Wiosną 1946 r. Europa była wykrwawiona i zdemolowana; druga wojna światowa zakończyła się niespełna rok wcześniej, można było mieć nadzieję, że teraz cały wysiłek pójdzie na odbudowę ze zgliszczy, a patronować temu będą wspólnie sojusznicy z Zachodu i Wschodu, którzy pokonali Trzecią Rzeszę i jej koalicjantów. Ludzie mieli prawo cieszyć się na pokój. Ale oto Winston Churchill, jeden z Wielkiej Trójki wojennych aliantów, w przemówieniu na uniwersytecie w amerykańskim Fulton, w marcu 1946 r., powiedział głośno to, co niektórzy jeszcze tylko przeczuwali: „Od Szczecina nad Bałtykiem po Triest nad Adriatykiem na kontynent opadła żelazna kurtyna. (...) Za tą linią pozostały wszystkie stolice starodawnych państw Europy Środkowej i Wschodniej: Warszawa, Berlin, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Belgrad, Bukareszt, Sofia; sławne miasta i ludność wokół nich znalazły się w tym, co muszę nazwać sferą sowiecką”.

Józefowi Stalinowi nie wystarczyły ustępstwa zachodnich aliantów, którzy potrzebowali Związku Sowieckiego do rozprawy z nazistowskimi Niemcami. Choć „przywódca światowego proletariatu” ułatwił Hitlerowi rozpętanie II wojny światowej, to w ostatecznym wojennym rozrachunku w dużym stopniu odzyskał dla Rosji jej granice sprzed 1914 r. i ponownie wprowadził do języka polityki termin strefa wpływów. Granicę tej strefy postanowił teraz uczynić nieprzepuszczalną.

Tak oto 70 lat temu, wraz z opadnięciem – zgodnie w obrazową metaforą Churchilla – żelaznej kurtyny, zaczęła się w świecie zimna wojna. Był to stan konfrontacji między dwoma blokami polityczno-militarnymi, na których czele stały USA i ZSRR. Była to rywalizacja totalna: ideologiczna, polityczna, gospodarcza, kulturalna, sportowa, obyczajowa, poparta i spotęgowana wyścigiem zbrojeń nuklearnych i konwencjonalnych. Codziennosc toczyła się w cieniu atomowego parasola; mocarstwa bowiem trzymały się we wzajemnym szachu jądrowym. Uniknęły co prawda bezpośredniej konfrontacji militarnej, ale stoczyły wiele wojen zastępczych w miejscach, gdzie krzyżowały się ich interesy.

Ostatecznie zimnowojenną konfrontację przegrał blok sowiecki: nie uniósł jej gospodarczo, brakło też chętnych gotowych umierać za komunizm i jego strefę wpływów. (Z tych samych przyczyn przestał istnieć ZSRR, który rozpadł się w 1991 r.). Czy jednak ta historia się skończyła? Czytając ten „Pomocnik Historyczny”, poznając kulisy zimnej wojny, rozglądajmy się wokół siebie: czy nie pobrzmiewa coś znajomo, czy my czegoś już nie przerabialiśmy?

Jerzy Baczyński
Redaktor naczelny POLITYKI

Leszek Będkowski
Redaktor POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

Spis treści

PROLOG

Co się wydarzyło w Fulton 9
Długi Telegram Kennana 11

POLITYCY I DYPLOMACI

Krajobraz po morderczej wojnie 13
Po obu stronach żelaznej kurtyny 16
Od Adenauera do Ulbrichta 24
Murem podzieleni 28
Z punktu widzenia Waszyngtonu 34
Z punktu widzenia Moskwy 40
Z punktu widzenia Londynu 46
Z punktu widzenia Paryża 50
Próba sił nad Pacyfikiem 56
Indochiński klincz 62
Miraż trzeciej drogi 64
Spękany blok 69
Wiślane meandry 74
Koń helsiński 78
Od Ostpolitik do zburzenia muru 81

GENERAŁOWIE I SZPIEDZY

Globalne starcie, lokalne okopy 87
Bliskowschodni węzeł 96
Teorie zwania 98
Sojusze wojskowe 104
Atomowe muskuły 105
Wyścig zbrojeń/Przegląd sił i środków 110
Pole bitwy 118
Głośne operacje na cichym froncie 123
Szpiegowskie gadżety 128
Podniebni zwiadowcy 130
Agenci morskich otchłani 135

OBYWATELE I PROPAGANDYŚCI

The Day After nadciąga! 137
Betonowe kryjówki 142
Rubel kontra dolar 143
Walka na słowa 148
Fronty wewnętrzne 154

Książki z indeksu 155
Sprawa Krawczenki 158
Szybciej, wyżej, silniej, ku chwale 159
Stolik dla dwojga 168
Debata kuchenna 172
Kultura za kurtyną 173

DETALE

Kalendarium 5
Mapa: Dwa bloki 19
Mapa: Berlin podzielony 32
Próby neutralności w Europie 48
Mapa: Francuskie Indochiny 62
Mapa: Ruch państw niezaangażowanych 65
Turcja w epicentrum 68
Mapa: Wojna koreańska 88
Mapa: Kryzys kubański 91
Mapa: Rakietowy szach 91
Mapa: Wojna wietnamska 93
Mapa: Sowiecka interwencja w Afganistanie 95
Mapy: Konflikt bliskowschodni 97
Mapa: Łęki mocarstw 99
Dywizja kawalerii powietrznej 100
Dywizja pentagonalna 100
Regulamin FM 100-5 100
Dywizja pancerna 101
Narodowe Centrum Treningowe 103
Mapa: Nuklearne pozycje wyjściowe 105
Atol Bikini 107
Mapa: Posiadacze broni jądrowej 109
Mapa: NATO kontra Układ Warszawski 121
Generał Curtis LeMay 132
Obroncy pokoju 151
Koszulka z napisem Estonia 160
Złota drużyna Węgier 161
Wunderteam i czeska lokomotywa 162
Wolność i pięć kapeluszy 164
Szkoła dopingu 167
Żelazna kurtyna i joystick 177

Autorzy

Sławomir Dębski – dr, historyk, politolog i analityk specjalizujący się w dziejach Rosji XX i XXI w. oraz historii dyplomacji. Organizator i dyrektor Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, członek Polsko-Rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych od 2008 r. Od lutego 2016 r. dyrektor Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, poprzednio kierował tą instytucją w latach 2007–10.

Jerzy Eisler – prof. dr hab., dyrektor Oddziału w Warszawie IPN, kierownik Zakładu Badań nad Dziejami Polski po 1945 r. w Instytucie Historii PAN; ostatnio opublikował „Siedmiu »wspaniałych«. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR”.

Łukasz Jaskuła – dr, związany z Instytutem Politologii Uniwersytetu Gdańskiego, specjalizuje się w problematyce broni nuklearnej i rozbrojenia nuklearnego, autor książki „Zbędny arsenał. Polityka nuklearna USA po zakończeniu zimnej wojny”.

Krzysztof Kubiak – prof. dr hab., absolwent Akademii Marynarki Wojennej i Uniwersytetu Gdańskiego, obecnie pracownik naukowo-dydaktyczny Katedry Krajów Europy Północnej na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach.

Wojciech Lipoński – prof. dr hab., historyk kultury brytyjskiej i sportu, wykładowca Uniwersytetu Szczecińskiego, emerytowany prof. senior Wydziału Anglistyki UAM, olimpijczyk (Tokio 1964 r.), jest autorem 18 książek, m.in. „Sport-literatura-sztuka”, „World Sports Encyclopedia” (pod auspicjami UNESCO), „Historia sportu”, „Narodziny cywilizacji Wysp Brytyjskich”, „Dzieje kultury brytyjskiej” oraz „Landmarks in British History and Culture”.

Marek Mikołajczyk – dr hab., prof. w Instytucie Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, zajmuje się historią Francji i integracją europejską, ostatnio opublikował „François Mitterrand i Europa w latach 1981–1995”.

Wojciech Morawski – prof. dr hab., kierownik Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, autor m.in. „Zarysu powszechnej historii pieniądza i bankowości” i „Dziejów gospodarczych Polski”.

Maja Mozga-Górecka – z wykształcenia historyk idei, dziennikarka zajmująca się architekturą i wzornictwem.

Andrzej Paczkowski – prof. dr hab. nauk historycznych, pracuje w Instytucie Studiów Politycznych PAN, członek Rady IPN, autor licznych książek, m.in. „Pół wieku dziejów Polski, 1939–1989”, „Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983”, „Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce”.

Jakub Polit – dr hab., adiunkt w Instytucie Historii UJ, autor m.in.: „Chiny”; „Pod wiatr. Czang Kaj-szek 1887–1975”, historii powszechnej XX w., ostatnio „Japońska polityka zagraniczna 1895–1945”.

Podręczne kalendarium zimnej wojny

■ 1945

8 maja Bezwarunkowa kapitulacja Wehrmachtu, koniec II wojny światowej w Europie.

29 czerwca Podpisanie w San Francisco Karty Narodów Zjednoczonych powołującej ONZ.

17 lipca – 2 sierpnia Konferencja poczdamska, na której alianci decydują o powojennym kształcie Europy.

6 i 9 sierpnia Atak atomowy USA na Hiroszimę i Nagasaki doprowadza do zakończenia wojny na Pacyfiku (kapitulacja Japonii 2 września).

■ 1946

styczeń Kryzys irański, czyli zakończona niepowodzeniem próba rozciągnięcia przez ZSRR strefy wpływów na Iran, poprzez wspieranie miejscowych separatystów.

5 marca Przemówienie Winstona Churchilla w Fulton w USA; padają słynne słowa o żelaznej kurtynie.

■ 1947

1 stycznia Stany Zjednoczone i Wielka Brytania łączą swoje strefy okupacyjne Niemiec w jedną – Bizonię.

12 marca Prezydent USA Harry Truman przedstawia w Kongresie doktrynę powstrzymywania, polegającą na wspieraniu przez USA militarnie i gospodarczo państw sprzeciwiających się ekspansji komunizmu. Początkowo odnosi się to do Grecji i Turcji.

5 czerwca Ogłoszenie planu George'a Marshalla, sekretarza stanu USA, wsparcia ekonomicznego dla odbudowujących się gospodarek krajów Europy po II wojnie światowej.

22–27 września Spotkanie partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie i utworzenie Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominformu).

■ 1948

20–25 lutego Praski zamach stanu, przejęcie całości władzy w Czechosłowacji przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji.

28 czerwca Wykluczenie Komunistycznej Partii Jugosławii z Kominformu; Jugosławia pod rządami Josipa Broz-Tity odłączyła się od kontrolowanego przez Stalina bloku wschodniego.

Młodzi berlińczycy oglądają amerykański samolot z pomocą dla zachodnich sektorów miasta podczas zarządzanej przez Stalina blokady Berlina, okolice Bramy Brandenburskiej, czerwiec 1948 r.

24 czerwca Stalin wprowadza blokadę Berlina Zachodniego; pierwszy kryzys berliński.

■ 1949

4 kwietnia Utworzenie NATO.

12 maja Koniec blokady Berlina Zachodniego.

7 września Wielka Brytania, USA i Francja ogłaszają utworzenie ze swoich stref okupacyjnych Republiki Federalnej Niemiec ze stolicą w Bonn; pierwszym kanclerzem Konrad Adenauer.

1 października Proklamowanie przez Mao Zedonga Chińskiej Republiki Ludowej.

Łukasz Przybyło – dr, historyk wojskowości.

Agata Pyzik – dziennikarka i pisarka, autorka książki „Poor but Sexy. Culture Clashes in Europe East and West” poświęconej ideologicznym i estetycznym starciom dwóch bloków rozdzielonych żelazną kurtyną.

Jan Skórzyński – dr hab., prof. Collegium Civitas, historyk i politolog, redaktor naczelný pisma „Wolność i Solidarność. Studia z dziejów opozycji wobec komunizmu i dyktatury”, autor książek m.in. „Rewolucja Okrągłego Stołu”, „Siła bezsilnych. Historia Komitetu Obrony Robotników”, „Krótka historia Solidarności 1980–1989”.

Paweł Sowiński – dr hab., prof. Instytutu Studiów Politycznych PAN.

Tomasz Targański – historyk i publicysta.

Jacek Tebinka – dr hab., prof. Uniwersytetu Gdańskiego, specjalista w zakre-

sie historii najnowszej i stosunków międzynarodowych; redaktor tomu „Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1941”, autor m.in. książki „»Wielka Brytania dotrzyma lojalnie swojego słowa«. Winston S. Churchill a Polska”.

Juliusz S. Tym – płk dr hab., prof. Akademii Obrony Narodowej, prodziekan Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego.

Jakub Tyszkiewicz – prof. dr hab., pracownik Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, specjalista w zakresie historii XX w.; głównym przedmiotem jego zainteresowań są stosunki polsko-amerykańskie, ostatnio opublikował „Rozbijanie monolitu. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Polski 1945–1988” i podręcznik akademicki „Historia powszechna. Wiek XX”(współautor Edward Czapiewski).

Marcin Zaremba – dr hab., pracuje w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, badacz dziejów

najnowszych, autor książki „Wielka trwoga”.

Stanisław Żerko – prof. dr hab., pracownik Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni i Instytutu Zachodniego w Poznaniu, autor trzech monografii o genezie II wojny światowej, wydał trzy tomy polskich dokumentów dyplomatycznych z lat 30. XX w.; laureat Nagrody Historycznej POLITYKI za 1998 r.

Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego: **Patrycja Chimkowska, Weronika Gońda, Piotr Kruze, Olga Lebedeva, Jakub Mańczak, Jacek Ojrzyński, Antoni Olbrychski, Maciej Zaremba, Alina Zawada, Karolina Zawadzka**

Dziennikarze POLITYKI: **Jan M. Długosz, Adam Krzemiński, Adam Szostkiewicz, Tadeusz Zawadzki**

7 października ZSRR ogłasza utworzenie ze swojej strefy okupacyjnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej ze stolicą w Berlinie.

■ 1950

9 lutego Przemówienie senatora Josepha R. McCarthy'ego w Wheeling rozpoczyna antykomunistyczną histerię w USA.

25 kwietnia Prezydent Truman zatwierdza raport NSC-68, będący zarysem długofalowej strategii USA w zimnej wojnie.

25 czerwca Wojska komunistycznej Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (północna Korea) dokonują inwazji na obszar prozachodniej Republiki Korei (południowa Korea); początek trwającej do 1953 r. wojny koreańskiej.

■ 1951

6 marca Rozpoczęcie procesu Ethel i Juliusa Rosenbergowów oskarżonych o przekazywanie amerykańskich tajemnic atomowych ZSRR (skazani 5 IV, straceni 19 VI 1953).

■ 1952

1 listopada Stany Zjednoczone detonują pierwszy ładunek wodorowy.

■ 1953

5 marca Śmierć Józefa Stalina (we wrześniu I sekretarzem KPZR zostaje Nikita Chruszczow).

17 czerwca Powstanie ludowe w Berlinie wschodnim i NRD, stłumione przez wojska sowieckie.

27 lipca Rozejm w Korei.

■ 1954

26 kwietnia – 20 lipca Konferencja genewska; Wietnam podzielono na Północny (prosowiecki) i Południowy (prozachodni).

3 września Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza ostrzałem wysp pozostających we władaniu Kuomintangu rozpoczyna pierwszy kryzys w Cieśninie Tajwańskiej (do 1955, drugi kryzys – 1958 r.)

■ 1955

5 maja RFN przyjęta do NATO.

14 maja Podpisanie w Warszawie Układu o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej (tzw. Układ Warszawski); powstaje blok polityczno-wojskowy skupiający kraje socjalistyczne Europy Środkowo-Wschodniej.

15 maja Formalne zakończenie okupacji Austrii przez USA, Wielką Brytanię, Francję i ZSRR (26 października Austria ogłasza wieczystą neutralność).

■ 1956

14–25 lutego XX Zjazd KPZR i przemówienie Nikity Chruszczowa, w którym ujawnia zbrodnie reżimu i potępia Stalina za tzw. kult jednostki.

23 października Wybuch powstania węgierskiego zakończonego zbrojną interwencją wojsk sowieckich.

29 października – 6 listopada Kryzys sueski; na nacjonalizację Kanału Sueskiego przez Egipt (26 czerwca) Wielka Brytania, Francja i Izrael odpowiadają militarnie.

■ 1957

4 października ZSRR wysyła w kosmos pierwszego sztucznego satelitę Ziemi Sputnik 1; początek wyścigu kosmicznego.

3 listopada Łajka jako pierwsze żywe stworzenie zostaje wystrzelona na orbitę okołoziemską.

■ 1959

16 lutego Fidel Castro zostaje premierem rządu Kuby po obaleniu dyktatury generała Fulgencio Batisty; rewolucja kubańska.

■ 1960

1 maja Zestrzelenie nad terytorium ZSRR szpiegowskiego samolotu amerykańskiego U2; pilot Francis Gary Powers dostaje się do niewoli (wymieniony na sowieckiego szpiega Rudolfa Abła w 1962 r.).

■ 1961

12 kwietnia Jurij Gagarin jako pierwszy człowiek leci w kosmos.

15–19 kwietnia Inwazja w Zatoce Świń; nieudana operacja przygotowana przez USA, mająca na celu obalenie rządów Fidela Castro na Kubie.

13 sierpnia Drugi kryzys berliński; początek budowy muru berlińskiego, który ma uniemożliwić ucieczki do RFN.

■ 1962

15–28 października Kryzys kubański spowodowany tajnym rozmieszczeniem przez ZSRR na Kubie pocisków balistycznych średniego zasięgu, bezpośrednio zagrażających terytorium USA.

■ 1963

20 czerwca Uruchomienie gorącej linii telefonicznej między Pentagonem a Kremlem.

4 sierpnia Podpisanie traktatu o ograniczonym zakazie prób nuklearnych; ratyfikowały go 123 państwa.

■ 1965

8–9 marca Pierwsze amerykańskie jednostki bojowe lądują w Wietnamie.

■ 1966

21 marca Charles de Gaulle publicznie oświadcza, że Francja wycofuje się ze struktur wojskowych NATO w proteście przeciwko dominującej pozycji USA w sojuszu.

■ 1967

5–10 czerwca Wojna sześciodniowa izraelsko-arabska zakończona sukcesem Izraela.

■ 1968

31 stycznia Ofensywa Tet wojsk Wietnamu Północnego.

Styczeń–sierpień Praska wiosna i interwencja wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji.

26 września Ogłoszenie wojskowej doktryny Breżniewa ograniczenia suwerenności krajów Układu Warszawskiego.

16 lipca Amerykanin Neil Armstrong jako pierwszy człowiek staje na Księżycu.

■ 1969

2 marca – 11 września Sowiecko-chiński konflikt graniczny nad Ussuri.

■ 1970

7 grudnia Podpisanie układu między PRL i RFN o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków.

■ 1972

22 maja Podpisanie pierwszego z układów między USA i ZSRR o ograniczeniu broni strategicznych, SALT 1 (Strategic Arms Limitation Treaty).

26 maja Podpisanie traktatu między USA i ZSRR o nieograniczonym czasowo ograniczeniu rozwoju, testowania i rozmieszczania systemów antybalistycznych, ABM (Anti-Ballistic Missile Treaty).

22–30 maja Wizyta prezydenta Nixona w Pekinie, po której następuje normalizacja stosunków USA–Chiny.

21 grudnia Podpisanie układu między RFN i NRD o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków.

■ 1973

6–26 października Wojna Jom Kippur między Izraelem wspieranym przez USA a wojskami egipskimi i syryjskimi wspieranymi przez ZSRR.

■ 1975

30 kwietnia Komuniści zdobywają Sajgon, koniec wojny w Wietnamie.

1 sierpnia Podpisanie aktu końcowego KBWE w Helsinkach; pierwszy raz w czasie zimnej wojny państwa obu bloków zdecydowały się przyjąć pewne wspólne zasady postępowania w stosunkach międzynarodowych.

■ 1979

17 lutego – 16 marca Wojna chińsko-wietnamska.

18 czerwca Podpisanie drugiego układu między USA i ZSRR ustalającego limity ilościowe i jakościowe systemów broni strategicznej, SALT 2 (Strategic Arms Limitation Treaty).

24/25 grudnia Wojska ZSRR wkraczają do Afganistanu.

■ 1980

31 sierpnia Po fali strajków w Polsce podpisanie tzw. Porozumień Sierpniowych.

■ 1981

13 grudnia W Polsce zostaje wprowadzony stan wojenny.

■ 1983

23 marca Prezydent Ronald Reagan w telewizyjnym orędziu do narodu ogłasza plan tzw. gwiazdnych wojen, największego programu zbrojeniowego w historii USA.

■ 1984

30 czerwca Rozmieszczenie amerykańskich rakiet Pershing II w Europie (w reakcji na wcześniejsze – po 1976 r. – dyslokowanie sowieckich SS-20).

■ 1985

11 marca Sekretarzem generalnym KC KPZR zostaje Michaił Gorbaczow, który inicjuje politykę pierestrojki (przebudowy) i głośności (jawności), polegającą na liberalizacji gospodarczej i politycznej.

■ 1987

8 grudnia Podpisanie układu między USA i ZSRR o całkowitej likwidacji pocisków rakietowych pośredniego zasięgu, INF (Treaty on Intermediate-range Nuclear Forces).

■ 1989

27 czerwca Ministrowie spraw zagranicznych Węgier i Austrii Gyula Horn i Alois Mock przecinają symbolicznie drut kolczasty na granicy obu tych krajów.

4 czerwca Pierwsze wolne (częściowo) wybory parlamentarne w Polsce.

12 września W Polsce Tadeusz Mazowiecki premierem – pierwszy niekomunistyczny rząd w krajach bloku sowieckiego.

9 listopada Zburzenie muru berlińskiego.

■ 1990

11 marca Litwa ogłasza niepodległość; Rada Najwyższa LSRR ogłasza Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego.

2 sierpnia Początek I wojny w Zatoce Perskiej; Irak zajmuje Kuwejt, co powoduje interwencję międzynarodową (wojna zakończona wiosną 1991 r.).

3 października Zjednoczenie Niemiec.

■ 1991

1 lipca Formalne rozwiązanie Układu Warszawskiego.

31 lipca Podpisanie układu między USA i ZSRR o redukcji zbrojeń strategicznych, START 1 (Strategic Arms Reduction Treaty).

20 sierpnia Estonia deklaruje niepodległość.

24 sierpnia Parlament w Kijowie uchwała akt niezależności Ukrainy.

25 sierpnia Łotwa ogłasza wystąpienie z ZSRR.

8 grudnia Borys Jelcyn (prezydent Rosji od 12 czerwca) oraz przywódca Ukrainy i Białorusi ogłaszają rozpad ZSRR.

■ 1993

3 stycznia Podpisanie układu między USA i Rosją o redukcji zbrojeń strategicznych, START 2 (Strategic Arms Reduction Treaty).

■ 1996

24 września Podpisanie traktatu o całkowitym zakazie prób z bronią jądrową, CTBT (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty); podpisało go 177 państw, ratyfikowało 138.

Opr. Maciej Zaremba, Tadeusz Zawadzki

Początki broni nuklearnej Wielkiej Piątki ładunki i środki ich przenoszenia

	USA	ZSRR	Wielka Brytania	Francja	ChRL
Pierwsza próba ładunku atomowego	16 VII 1945	23 IX 1949	3 X 1952	2 III 1960	16 X 1964
Pierwsza próba ładunku wodorowego	1952	1953	1958	1968	1967
Pierwsza bomba wodorowa w służbie	1955	1956	1958	1976	ok. 1968
Pierwszy strategiczny bombowiec w służbie	Boeing B-29	Miasiszczew M4	Vickers Valiant	Dassault Mirage IVA	Xian H-6
	1945	1955	1955	1964	ok. 1970
Pierwszy strategiczny okręt podwodny w służbie	George Washington	K-19	Resolution	Redoutable	Daqingyu
	1959	1960	1967	1972	1987
Pierwszy pocisk międzykontynentalny w służbie	Atlas	R-7	–	SSBS S-2	DF-3
	1959	1960		1971	1971

PROLOG

ZIMNA WOJNA

Europę przecięta żelazna kurtyna – alarmował Winston Churchill niecały rok po zwycięstwie nad Hitlerem. Mało kto w wolnym świecie chciał wtedy słuchać tego ostrzeżenia przed sowiecką Rosją.

CO SIĘ WYDARZYŁO W FULTON

Adam Szostkiewicz

Wizja Churchilla. Winnie – jak nazywano Winstona Churchilla – trzy miesiące po obaleniu III Rzeszy przegrał wybory. Ludzie chcieli cieszyć się pokojem, a on kojarzył się z wojną. Lewica obiecywała solidarne państwo socjalne, a on straszył, że brytyjscy socjaliści narzucą narodowi rządu totalitarne.

Pod koniec lipca 1945 r. konserwatyści ponieśli miazdzącą klęskę; następcą Churchilla został lider Partii Pracy Clement Attlee. I to on pojechał w jego miejsce do Poczdamu na ostatnią część konferencji Wielkiej Trójki – USA, Wlk. Brytanii i Związku Sowieckiego – gdzie wraz z marszałkiem Józefem Stalinem i prezydentem Harrym Trumanem ustalał los pokonanych Niemiec i zasady nowego ładu światowego. Z tej trójki tylko Stalin uczestniczył w dwóch wcześniejszych spotkaniach o podobnym historycznym znaczeniu – w Teheranie (listopad/grudzień 1943 r.) i Jałcie (luty 1945 r.). Stalin nie podlegał sprawdzianowi wolnych wyborów: trwał niczym car, gdy przywódcy zachodnich demokracji musieli się liczyć z głosem ludu.

Churchill stracił wpływ na decyzje państwowe, ale nie na opinię publiczną. Stał na czele opozycji dotkliwe zraniony, ale z wciąż wielkim kapitałem politycznym. Miał imponującą kartę jako mąż stanu czynny w polityce od 1900 r., żołnierz, dziennikarz, pisarz, a przede wszystkim przywódca, który przeprowadził Imperium Brytyjskie przez wojnę z nazizmem do zwycięstwa. I z tego kapitału skorzystał podczas wizyty w USA, by stamtąd przedstawić swoją wizję polityki Zachodu na czas pokoju. 5 marca 1946 r. Churchill odebrał doktorat honorowy Westminster College w Fulton w stanie Missouri i wygłosił słynną mowę „The Sinews of Peace” – o filarach pokoju.

Nastroje w USA. Do Fulton były premier konserwatywa przyjechał z urzędującym prezydentem USA demokratą Trumanem, który pochodził z Missouri. Harry Truman studiów nie ukończył, ale chciał osobiście przedstawić Churchilla zgromadzonym w Westminster College. „To zaszczyt, być może niespotykany – dziękował mu sir Winston – by sam prezydent Stanów Zjednoczonych przedstawiał prywatnego gościa społeczności akademickiej”.

Nie chodziło jednak o grzeczności i komplementy. Churchill nie był naturalnie prywatnym gościem, a Truman objął urząd szefa państwa po śmierci prezydenta Franklina D. Roosevelta w kwietniu 1945 r. i rewidował

politykę USA wobec stalinowskiej Rosji. W jego otoczeniu dojrzało przekonanie, że powojenne cele Kremla i Ameryki są nie do pogodzenia. W szerokiej opinii amerykańskiej wciąż jednak – jak pisze historyk brytyjski Walter Laquer – „krytykę Rosji i stalinowskiego reżimu uważano za oznakę złego smaku. Rosja była przecież sprzymierzeńcem, który walczył bohatersko ze wspólnym wrogiem. Zwycięstwa Stalina zdawały się usprawiedliwiać wszystkie dawne jego poczynania, choćby i surowe, i okrutne. Wielu sądziło, że Rosja powojenna, zjednoczona pod wielkim i wspaniałym przywódcą i niezagrożona już przez wrogów zewnętrznych, będzie naturalnym sprzymierzeńcem w budowie »jednego świata«”.

Teza o żelaznej kurtynie. Ze sprawy biegną dokładnie w przeciwnym kierunku, widział Churchill. Jeszcze jako premier alarmował, że Rosjanie przejmują kontrolę polityczną nad Europą Wschodnią i szykują się do narzucenia jej swojego systemu polityczno-społecznego. Był oburzony podstępny aresztowaniem szesnastu przywódców polskiej podziemnej i wywiezieniem ich na sfingowany proces do Moskwy, a w tajnej depeście do Trumana z 12 maja 1945 r. po raz pierwszy użył określenia, które powtórzone w Fulton zrobi światową karierę: „Wzdłuż sowieckiego frontu spuszczone została żelazna kurtyna. Nie wiemy, co się dzieje za nią”.

W Churchillu odzywał anty bolszewik z lat I wojny światowej, kiedy z ramienia rządu brytyjskiego kierował interwencją sił angielskich przeciwko rewolucji Lenina w Rosji. Podczas wojny z Hitlerem starał się osiągnąć – prócz zwycięstwa nad Niemcami – dwa inne cele: uratować Imperium Brytyjskie i powstrzymać ofensywę komunizmu. Nie miał w tym wsparcia Amerykanów. I Roosevelt, i Truman nie chcieli konfliktu ze Stalinem, a na podtrzymaniu brytyjskiej dominacji nad światem im nie zależało.

Współpracownik obu tych prezydentów Joseph Davies na jednym ze spotkań z Churchillem w połowie 1945 r. powiedział brytyjskiemu przywódcy wprost, że jego ostrzeżenia przed komunizmem „pasują go w tym samym obozie co Hitlera i Goebbelsa” (za: Marek Łatyński, „Nie paść na kolana. Szkice o polskiej polityce lat powojennych”). Czyżby Davies, ambasador USA w Moskwie, kawaler Orderu Lenina i ulubieniec późniejszego wieloletniego szefa sowieckiej dyplomacji Andrieja Gromyki, robił aluzję do artykułu hitlerow-

Na stronie obok: Winston Churchill i Harry Truman w pociągu prezydenckim, Waszyngton, marzec 1946 r.

skiego mistrza propagandy? Niedługo przed upadkiem tysiącletniej Rzeszy (czyli na ponad rok przed mową Churchilla w Fulton) Goebbels napisał w gazecie „Das Reich”, że jeśli Niemcy złożą broń, to na mocy paktu Churchill-Roosevelt-Stalin Sowieci zajmą całą wschodnią i południowo-wschodnią Europę, w tym znaczną część Rzeszy, a wówczas całe to ogromne terytorium zniknie za żelazną kurtyną. Churchill nie wyprosił wtedy Daviesa za drzwi – dodaje Łatyński – napisał tylko później, że rozmowy z nim ogromnie go zaniepokoiły co do polityki amerykańskiej wobec Rosji.

Mowa Winniego. W Fulton Churchill wygłosił zdanie, które można – w sferze symbolicznej – wziąć na pierwszą salwę zimnej wojny: „Od Szczecina nad Bałtykiem po Triest nad Adriatykiem na kontynent opadła żelazna kurtyna”. I kontynuował: „Za tą linią pozostały wszystkie stolicy starodawnych państw Europy Środkowej i Wschodniej: Warszawa, Berlin, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Belgrad, Bukareszt, Sofia; sławne miasta i ludność wokół nich znalazły się w tym, co muszę nazwać sferą sowiecką. Tylko Ateny – stolica Grecji okrytej nieśmiertelną chwałą – mogą swobodnie postanowić o swojej przyszłości w wyborach z udziałem obserwatorów brytyjskich, amerykańskich, francuskich. Zdominowany przez Rosjan polski rząd został zachęcony do niesłusznego zagarnięcia ogromnych połaci Niemiec; dochodzi do masowych wysiedleń Niemców na niesłychaną, straszną skalę”.

Tu należy się od razu komentarz: Churchill mówi tak, jakby nie znał (lub odrzucał) ustalenia konferencji aliantów w Poczdamie w sierpniu 1945 r. Postanowiono tam, że zachodnia granica powojennej Polski będzie przebiegała wzdłuż linii Odra-Nysa, a ludność niemiecka zamieszkująca tereny przyznane Polsce zostanie wysiedlona na terytoria niemieckie okupowane przez aliantów. Sir Winston przemilczał także, że podczas wojny ustalił ze Stalinem, iż Grecja pozostanie w strefie interesów brytyjskich.

Wróćmy do Fulton: „Dotychczas wątle w tych państwach partie komunistyczne – mówił Churchill – wyniesione zostały do rangi i władzy daleko wykraczającej poza ich liczebność, wszędzie dążą one do przejścia totalitarnej kontroli. W niemal wszystkich wypadkach górę wzięły systemy policyjne i jak na razie z wyjątkiem Czechosłowacji nigdzie nie ma prawdziwej demokracji. (...) To są fakty i jakiegokolwiek można by wyciągać z nich konkluzje, to na pewno nie o taką wyzwoloną Europę walczyliśmy. Poza tym jest to Europa, która nie stwarza warunków niezbędnych dla trwałego pokoju” (tłum. Paweł Bravo).

Wyrażenie zimna wojna nie pada, ale z analizy Churchilla wynika jasno, że współpraca Zachodu z Rosją się kończy – z winy Rosjan, którzy „ponad wszystko podziwiają siłę, a niczego nie darzą mniejszym szacunkiem jak słabości, zwłaszcza wojskowej”.

Churchill nie szczędi retorycznych pochwał „walecznemu narodowi rosyjskiemu” i „towarzyszowi czasów wojny, marszałkowi Stalinowi” i uznaje sowieckie dążenie do zabezpieczenia zachodnich granic ZSRR przed ewentualną ponowną agresją Niemiec. Ale Rosji nie ufa – jak zresztą Rosja nie ufała jemu – i w tej sytuacji wzywa do „specjalnych stosunków” (to drugie wyrażenie z mowy w Fulton, które weszło do słownika politycznego) brytyjsko-amerykańskich jako zapory przed dalszą ekspansją sowiecką. Jeśli wolny świat nie chce „gorącej wojny” atomowej z Rosją – a Churchill zapewnił, że chodzi mu o stabilizację fundamentów pokoju, a nie podleganie do ostatecznego starcia z Sowietami – musi zewrzeć szeregi wokół sojuszu amerykańsko-brytyjskiego.

Opinie o Fulton. Winnie miał rację – piszą po latach zachodni krytycy Churchilla – ale jak zwykle dał popis obłudy. Wybitny dziennikarz Brytyjczyk Christopher Hitchens podkreśla, że Churchill przemilczał przedwojenną sympatię swoją i torysów do nazizmu oraz swój podziw dla Stalina. Miał podziwiać Rosjanina „nie pomimo, ale właśnie dlatego, że Stalin był bezwzględny despotą, toteż kiedy Churchill ogłaszał z podium w Fulton, że żelazna kurtyna rozcięła Europę, to czynił to jako polityk, który w znacznym stopniu sam się przyczynił do jej opuszczenia”. Wtórzuje mu inny as brytyjskiej publicystyki Neal Ascherson: „Zimną wojnę zrodził podwójny błąd oceny: po stronie Zachodu, że Stalin dąży do skomunizowania całej Europy drogą wojny i dywersji, i po stronie Stalina, że Zachód dąży do wyparcia Sowietów z Europy”.

Na Zachodzie są tacy, którzy uważają, że prawdziwym początkiem zimnej wojny był wybuch rewolucji bolszewickiej w Rosji i powstanie totalitarnego systemu sowieckiego, który odrzucał fundamenty Zachodu – demokrację, wolność, gospodarkę rynkową. Są też tacy, którzy początek zimnej wojny widzą w konflikcie polsko-sowieckim po oskarżeniu Sowietów przez Polaków o zbrodnię katyńską i w oporze polskiego rządu na uchodźstwie przeciwko niekorzystnym dla Polski i odrzuconym przez rząd RP ustaleniom Wielkiej Trójki z Teheranu i Jałty, gdzie de facto uznano Europę Wschodnią włącznie z Polską za strefę sowieckich interesów i wpływów. Stalin obiecał Rooseveltowi i Churchillowi, że uszanuje powojenną swobodę wyboru ustroju przez te narody, a oni udawali, że mu wierzą.

„Żaden z przywódców Sprzymierzonych nie mógł nadal popierać polityki polskiej – pisał Norman Davies – jeśli to groziło zerwaniem stosunków z ZSRR. Churchill i Roosevelt musieli zdać się na Stalina, aby dopełnić planów strategicznych Wielkiego Sojuszu [czyli wygrać wojnę z Hitlerem i Japonią] i musieli powściągnąć sympatie dla sprawy polskiej i kłaniać się stalinowskiemu molochowi”.

Ciąg dalszy nastąpił. Co więc naprawdę stało się w Fulton? Churchill nie uratował Imperium Brytyjskiego – jego rozpad był nieunikniony – ale dał silny impuls do zmiany polityki Zachodu wobec Rosji. Bieg wydarzeń – umacnianie się Sowietów na terenach pod ich kontrolą polityczną i wojskową – potwierdzał jego ocenę sytuacji. To zaś dało do myślenia ugodowo nastawionym przywódcóm zachodnim. Prezydent Truman notował w pamiętniku: „Zdaje się, że czerwoni, oszuści i różowi z salonów stają się zagrożeniem narodowym [dla Ameryki]”.

Stany Zjednoczone nie powtarzają błędów po I wojnie światowej – nie wycofują swego wojska z Europy, wspierają współpracę państw zachodnioeuropejskich między sobą i z Ameryką. 12 marca 1947 r. prezydent Truman ogłasza tzw. doktrynę Trumana o powstrzymaniu ekspansji komunizmu. 5 czerwca tegoż roku USA ogłaszają plan Marshalla, który ma służyć gospodarczej odbudowie powojennej Europy (pod naciskiem Moskwy Polska odstąpiła od uczestnictwa w tym programie).

Pięć lat po Fulton było już jasne, że żelazna kurtyna stała się granicą między dobrobytem i wolnością w Europie Zachodniej a biedą i zniewoleniem w Europie pozostawionej kontroli Sowietów. Tę rosnącą przepaść narodziła po gorszej stronie żelaznej kurtyny musiały przyjmować z goryczą. „Winston Churchill, jeden z największych oportunistów naszego stulecia, odpowiadając w Izbie Gmin na pierwsze uśmiechy sowieckie po śmierci Stalina, już w marcu 1953 r. wzywał do spotkania na szczycie, zakończenia zimnej wojny i odprężenia” – napisał w „Polsce z oddali” Jan Nowak-Jeziorański.

Adam Szostkiewicz

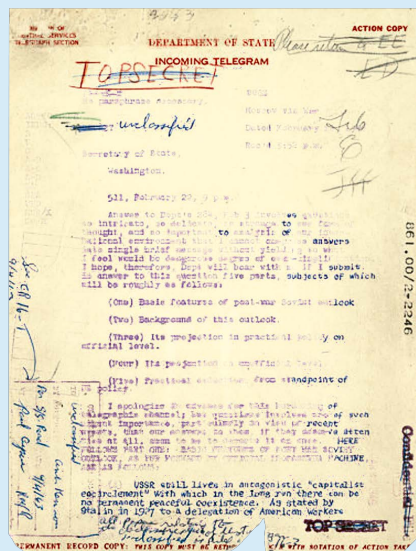
Długi Telegram Kennana

Za symbol radykalnej zmiany relacji Zachodu z ZSRR uważa się także depezę nadaną z Moskwy przez amerykańskiego chargé d'affaires.

Obustronna zmiana klimatu. 22 lutego 1946 r. George Kennan, amerykański chargé d'affaires ad interim w Moskwie, zwłókł się z łóżka – od kilku dni cierpiął na gripę – i sporządził depezę nr 511. Departament Stanu domagał się pogłębionej analizy przemówienia Stalina wygłoszonego w Teatrze Bolszoi. Dyktator zapowiedział, że Związek Sowiecki zaczyna przygotowania do nowej wojny, gdyż mocarstwa kapitalistyczne wciąż będą miały tendencje do wywoływania globalnych konfliktów, jak w 1914 i 1939 r. Kennan w tych słowach Stalina nie dostrzegł niczego nowego. Od połowy 1944 r. alarmował Departament Stanu o zachodzącej groźnej zmianie w podejściu Kremla do relacji ze Stanami Zjednoczonymi i współdziałania z innymi członkami Wielkiej Koalicji. Zwracał uwagę na zmianę w języku politycznym. Dotychczas jego ostrzeżenia pozostawały bez echa. Kennan coraz bardziej się frustrował. Nosił się z zamiarem rezygnacji z pracy w dyplomacji i oddaniu się hodowli owiec.

I oto nagle w Waszyngtonie klimat się zmienił. Prezydent Truman zaczął podejrzewać, że sekretarz stanu James F. Byrnes zbyt zaufał swoim talentom negocjacyjnym i w rezultacie poszedł za daleko w ustępstwach. W tej sytuacji Departament Stanu zaczął ponaglać Kennana. Tak powstała najdłuższa depeza w historii amerykańskiej dyplomacji, która wraz ze słynnym przemówieniem Winstona Churchilla o żelaznej kurtynie (art. s. 9) stała się symbolem początku zimnej wojny.

Raport Iksa. W swojej depezie Kennan zwracał uwagę, że polityka Związku Sowieckiego zawsze będzie miała charakter antagonistyczny wobec Zachodu i że ZSRR z założenia zmierza do ekspansji; Stany Zjednoczone powinny ją powstrzymywać. W lipcu 1946 r. prezydent Truman zlecił sporządzenie specjalnego raportu o gwałceniu przez Związek Sowiecki porozumień zawartych pod koniec II wojny. Opracowanie przygotowało dwóch bliskich doradców prezydenta: Clark Clifford i George Elsey. Długi Telegram Kennana był dla nich punktem wyjścia. Chodziło o przekucie zawartej w nim analizy na rekomendacje polityczne. 24 września 1946 r. raport, zatytułowany „Amerykańskie stosunki ze Związkiem Sowieckim”, znalazł się na biurku Trumana. Główna rekomendacja mówiła właśnie o konieczności ograniczania wpływów i powstrzymywania sowieckiej ekspansji. Wkrótce stała się wytyczną dla amerykańskiej polityki wobec ZSRR. O istnieniu raportu Clifford-Elseya świat dowiedział się dopiero w 1968 r. W styczniu 1947 r. Kennan przygotował kolejny dokument. Było to prywatne opracowanie dla sekretarza obrony Jamesa Forrestala – „Źródła sowieckiego zachowania”. Za namową Hamiltona F. Armstronga, ówczesnego redaktora naczelnego „Foreign Affairs”, Kennan otrzymał zgodę Forrestala na publikację opracowania, pod warunkiem że tekst zostanie ogłoszony anonimowo i w żaden sposób nie będzie mógł zostać powiązany z urzędującą administracją. W 1947 r. w lipcowym numerze słynnego kwartalnika ukazał się tekst podpisany „X”. Autor argumentował, że „głównym elementem polityki Stanów Zjednoczonych wobec ZSRR musi być długoterminowe, cierpliwe, lecz stanowcze i czujne powstrzymywanie ekspansywnych tendencji Rosji”. Wkrótce wyszło na jaw, że autorem jest Kennan i że ludzie Trumana mogą być powiązani z postulatami zawartymi w tekście. Wywołało to skandal wewnątrz administracji, ale tezy z Długiego Telegramu zdążyły już wejść w obieg dyskusji politycznych w Waszyngtonie. Ostatecznie koncepcje Kennana stały się fundamentem ogłoszonej w 1947 r. tzw. doktryny Trumana (art. s. 34).

Kopia pierwszej strony Długiego Telegramu i jego nadawca George Kennan (fot. z 1952 r.)

Życie dyplomaty. Kennan urodził się w 1904 r. Po ukończeniu Uniwersytetu w Princeton zdał egzaminy do nowo tworzonej amerykańskiej służby dyplomatycznej. Pracę w niej rozpoczął w Szwajcarii i w Niemczech. Studiował w Berlinie historię i język rosyjski. Pracował potem w licznych placówkach. Do stolicy Związku Sowieckiego wrócił w 1951 r. już jako ambasador Stanów Zjednoczonych z nominacji Trumana. Jego misja została jednak nagle przerwana. We wrześniu 1952 r. na konferencji prasowej porównał warunki pracy w Moskwie do doświadczeń z Berlina w pierwszych miesiącach II wojny światowej. Sowieckie ministerstwo spraw zagranicznych uznało amerykańskiego ambasadora za persona non grata. Po latach Kennan przyznawał, że „powiedzenie tego było głupotą”.

Po powrocie do Stanów Zjednoczonych został poproszony przez nowego prezydenta Dwighta D. Eisenhowera o przewodniczenie tajemnemu projektowi o kryptonimie Operacja Solarium, którego celem była analiza dotychczasowych rezultatów polityki powstrzymywania. Wypracowane przez zespół Kennana rekomendacje zostały przyjęte przez Eisenhowera, który zdecydował się co do zasady kontynuować tę politykę. Z usług Kennana korzystał także – wbrew sceptycznemu podejściu jego własnej Partii Demokratycznej – kolejny prezydent John F. Kennedy. Kennan otrzymał propozycję zostania ambasadorem albo w Polsce, albo w Jugosławii. Wybrał Belgrad. Po zakończeniu tej misji (1963 r.) poświęcił się karierze akademickiej, choć w dalszym ciągu – na prośbę kolejnych prezydentów – dzielił się swoją wiedzą o Rosji i polityce zagranicznej. W latach 90. XX w. był jednym z najbardziej poważanych przeciwników rozszerzenia NATO o Polskę i inne państwa Europy Środkowej. Uważał, że może to osłabić rosyjskich demokratów. Zmarł w 2005 r. w wieku 101 lat. Był bez wątpienia jednym z najbardziej wpływowych analityków i myślicieli politycznych doby zimnej wojny.

Sławomir Dębski

POLITYCY

I DYPLOMACI